

SEMANTIIKAN PERUSTERMISTÖÄ TEKSTIMUODOSSA

Heikki Kangasniemi *Sana, merkitys, maailma. Katsaus leksikaalisen semantiikan perusteisiin.* Finn Lectura, Helsinki 1997. 113 s. ISBN 951-792-026-1.

Kielentutkimuksen opetusta on haitannut hyvien suomenkielisten oppikirjojen puute. Parhaiten oppikirjatuotannon takaa se, että sillä vihdoin alkaa olla meriittä myös urakilpailussa. Viime vuosina onkin onneksi ruvennut ilmestymään peruskurssikirjoiksikin sopivia teoksia usealta kielentutkimuksen lohkolta. Helmenä mainittakoon esimerkiksi Ulla-Maija Kulosen viimeisteleämä Mikko Korhosen näkemyksellinen *Kielen synty* (1993). Useat pitkään alalla työskennelleet lehtorit ovat uhranneet vapaa-aikansa ja muokanneet luentoja pohjalta kipeästi kaivattuja kurssikirjoja. Multimedian haasteeseenkin on jo herätty vastaamaan ensimmäisellä CD-ROM-muotoisella hyperkieliopilla, johon sisältyy myös semantiikan osuus (Lieko ym. 1997).

Ei ole sattuma, että semantiikan oppikirjat ovat antaneet odottaa itseään. Semantiikan tutkimuskin on lupailut uutta nousua vasta 1980-luvun lopulta lähtien. Näytteeksi tästä on ehtinyt yhtä erikoisalaa, kognitiivista kielentutkimusta, edustava Pentti Leinon (1993) polysemiatutkimus, joka ei kuitenkaan aivan ongelmitta käy oppikirjaksi. Valmisteilla on useampikin semantiikan peruskurssikirja. Ensimmäisenä on

markkinoille ehättänyt Heikki Kangasniemen suppea johdatus lähinnä leksikaalisen semantiikan perustermistöön.

Kangasniemen kirja edustaa traditiota, jossa opettaja muokkaa luentomuistiinpanonsa oppikirjaksi. Tulos on yleensä sitä parempi, mitä enemmän kirjoittajalla on ollut mahdollisuus keskittyä itsenäisesti toimivan oppikirjan vaatimuksiin. Kangasniemen rima on ollut tässä suhteessa varsin matalalla. Teos on niin suppea, ettei se sellaisenaan riitä esimerkiksi suomen kielen perusopintojen semantiikan osuuden kurssikirjaksi. Ongelmana on tiiviys pikemmin kuin aiheiden suppeus. Kangasniemi kyllä esittelee sivumäärään nähden monipuolisesti perinteisen semantiikantutkimuksen näkökulmia, mutta tarkastelu uhkaa jäädä keskeisten luokittelujen ja termien luettelomaiseksi katsaukseksi, jota on höystetty muutamilla esimerkeillä.

Teos onkin käyttökelpoinen ennen muuta perustermistön käsikirjana. Sellaisena sillä on paikkansa aloittelevan opiskelijan ja miksei opettajankin hyllyssä. Kirjan käyttöä helpottaa käsite- ja sanahakemisto. Kirja on tiiviydessään täyttä asiaa: asiantuntevasti ja selkeästi kirjoitettu. Suppeakin esitys

voisi lähdeviitteiden kautta opastaa lukijaa eteenpäin. Kommentoituja viitteitä kirjassa ei ikävä kyllä kuitenkaan ole, eikä fennistinenkään semantiikantutkimus ole kattavasti edustettuna. Etu ulkomaisiin johdantuksiin verrattuna on tietysti se, että esimerkiksi käsittelee suomen kieltä. Esimerkkejä on koottu fennistisestä tutkimusperinteestä, ja mukaan on liitetty muutama omaakin oivallus. Esimerkkien käsittely jää kuitenkin suppeudessaan pintapuoliseksi ja luettelomaiseksi.

Kangasniemi käy läpi perinteisen semantiikan arsenaalia. Aloitetaan perinteisistä merkitysnäkemyksistä, sitten jaotellaan merkitystä denotatiiviseen ja assosiatiiiviseen ja edelleen sivumerkityksiin, tyyllisyyhiin, affektiivisiin merkityksiin, heijastus- ja kollokatiivisiin merkityksiin. Jo alusta paljastuu kirjan luonne: semantiikka on alusta loppuun luokituksia ja termejä luokituksille. Hakemisto 94 tekstisivulta kattaa lähes 170 käsitettä — saavutus sekini. Tällainen käsittely sopii tunnolliselle opiskelijalle, joka on jo valmiiksi motivoitunut erikoisalan termien opetteluun. Kiinnostavat ilmiöt uhkaavat kuitenkin jäädä näennäisen ongelmattomien luokittelujen jalkoihin. Kielellisen merkityksen voisi nähdä myös haasteena, johon tutkimus ei ole antanut lopullisia vastauksia. Kangasniemi tosin toteaa, etteivät luokitukset ole ehdottomia ja että luokat risteävät, mutta muutama tulkintaongelman esittäminen voisi paremmin temmata lukijan pohtimaan semantiikan olemusta.

Suurimman osuuden saa merkityssuhteiden tarkastelu. Huomiota omistetaan varsin teoreettiselle kysymykselle homonymian ja polysemian erottamisesta, mutta polysemian kuvausongelmiin ei syvennytä. Lyhyemmissä luvuissa tarkastellaan viittaussuhdetta ja sanaston jakautumista erilaisin merkityskriteerein, merkityksen muuttumista ja kielellistä relativismia. Ly-

hyesti selvitetään merkityspiirteitä ja komponenttinalyysia. Kirja keskittyy leksiikaaliseen semantiikkaan, joten esimerkiksi semanttisia rooleja ei käsitellä. Semanttiset kentät ja verkostot esitellään lyhyesti, maailmantieto mainitaan, mutta tietokehyksiä ei käsitellä.

Kirjoittaja ei juurikaan pohdi sitä, millaista merkitysnäkemyksiä kirja edustaa. Wittgensteinin työkalupakkivertaukseen viitaten hän toteaa: »Tarkastelun lähtökohdaksi onkin parempi ottaa juuri merkityksen moninaisuus» (s. 11). Näkökulmia esitellään paikoin antiikin perinteestä lähtien, paikoin viitataan kielifilosofiaan, mutta yleensä ne tarjoillaan kaikkietävästä näkökulmasta, kehystämättä niitä eri tutkimustraditioihin, teoreettisiin näkökulmiin ja kielinäkemukseen. Maininnalle jäävät formaalinen, generatiivinen ja kognitiivinen semantiikka ja irralleen muusta käsittelystä myös jako teoreettiseen ja kuvailevaan semantiikkaan (s. 23). Tällainen käsittelytapa ei ole omiaan edistämään kriittistä ajattelua.

Onko meillä yhteinen semantiikka? Kielitiede on eri koulukuntien ja teoriankehysten temmelyskenttä. Liian vähän huomiota on kiinnitetty siihen, mikä osa kielinäkemuksesta, luokituksista ja termistöistä on yhteistä pohjaa. Kangasniemen käsittelytapa jatkaa fennististä traditiota, jossa näkökulmien yhteisyys on esitetty ongelmattomana. Hän onnistuukin esittelemään varsin suuren osan sellaisesta strukturalismin, etymologian ja kielifilosofian perinteestä, joka kiistattomimmin tarjoaa hyödyllistä yhteistä pohjaa semantiikkaan tutustuvalla.

Kuitenkin merkityksen moninaisuuden esittely virittää ristiriitaisuuden ansan, johon kirjoittaja välttyy lankeamasta siksi, että käsittely jää niin pintapuoliseksi. Käsittelemättä jää se, miten eri käsitteet liittyvät toisiinsa. Merkityksenmuutoksia jaotel-

lessa ei pohdita esimerkiksi abstraktistumisen ja metaforan suhdetta (s. 78–80). Miten prototyypisyys (s. 34) liittyy piirreanalyysiin (s. 69–71), maailmantietoon (s. 21) ja konseptualismiin (s. 31)? Vaikuttaisiko esimerkiksi prototyypisyyden sisäistäminen jotakin myös siihen, kuinka semantiikan luokitukset esitetään?

Merkitysnäkemyksen taustaoletukset ansaitsisivat jo peruskurssikirjassa kunnollisen pohdinnan. Nyt lukija jää — jos jää — yksin miettimään eri kohdissa esitettyjen näkemysten keskinäisiä suhteita. Yhtäällä todetaan: »Merkityksen voidaan siis katsoa kytkeytyvän ymmärtämiseen ja kielenkäyttäjän tajuntaan» (s. 12). Merkityksen ja maailman suhde esitetään kuitenkin paikoin ongelmattomasti käsitteistäjästä riippumattomaksi: »Realismin puolustukseksi nominalismia vastaan voidaan todeta, että monet kielen luokat ovat ns. **luonnollisia luokkia** (engl. *natural class* tai *natural kind*), joiden voidaan perustellusti katsoa vastaavan todellisuuden rakennetta» (s. 31). Todellisuuden tulkittu luonne tulee esiin joissakin harkituissa sananvalinnoissa: »Tarkasteltaessa sanojen suhdetta nimenomaan todellisuudeksi tulkittuun maailmaan voidaan kuitenkin kysyä, missä määrin kielen sanojen tekemä erottelu vastaa todellisuuden jakautumista erilaisiin luokkiin —» (s. 27). Todellisuuden kielellistä tulkintaa ei pohdita; konstruktivismia ei kirjan käsitteihakemistosta löydy.

Kirjan nimenä on »Sana, merkitys, maailma». Tosiaankin kielenkäyttäjän, käsitteistäjän, kulttuurin ja sosiaalisen vuorovaikutuksen osuus kuitataan perinteiseen tapaan lyhyesti. Ne on piilevästi edelleenkin rajattu ydinsemantiikan ulkopuolelle, vaikka niihin joissakin yhteyksissä vedotaankin esimerkiksi merkityksenmuutosten syinä suhteellisuushypoteesia käsiteltäessä tai huomautettaessa, että joskus merkityksistä joudutaan neuvottelemaan. Perinteis-

ten esimerkkien joukko on jo sentään rikastunut huomautuksella, että suomessa on lumisanastoa vähintään yhtä paljon kuin eskimokieliissä.

Semantiikan ja pragmatiikan raja todetaan kiistanalaiseksi, mutta vedetään sitten näin: »semantiikassa tarkastellaan kielellisten ilmausten merkityksiä, kun taas pragmatiikassa huomio kohdistuu siihen, miksi kielenkäyttäjät esittävät sellaisia merkityksiä kuin he esittävät» (s. 25). Sivumennen sanoen aikamoinen haaste pragmatiikalle. Sitä ei siis nähdä implisiittisinä kontekstuaalisina merkityksinä, jotka voivat esimerkiksi kieliopillistumiskehityksessä konventionaalistua osaksi kielijärjestelmän semantiikkaa. (Vrt. Kalliokoski 1997.) Niin kontekstin–kotekstin monisyisten suhteiden kuin kieliopillistumisenkin tarkastelu jää vähälle (ks. s. 14–15, 79, 83) — eikä näitä termejä ole mahdutettu mukaan. Tosin kieliopillistuma on mainittu hiukan kryptisesti selittäen (s. 20). Muutamit muutkin kohdat voivat jäädä aloittelijalta ilman juuri esimerkkien puutteen tai suppeuden vuoksi.

Positiivista on se, ettei tarkastelusta suljeta kokonaan kieliopillisten elementtien merkitystä. Suomen rikas morfologia olisi ansainnut enemmänkin huomiota varsinkin kun kirjoittaja antaa vinkkejä myös suomen opettamiseen toisena ja vieraana kielenä. Todellinen haaste olisi S2-opettajia palveleva semantiikan katsaus, joka esittelisi suomea merkityksen kannalta kontrastoiden sitä muihin kieliin. Arkiset oivallukset kielellisestä merkityksestä syntyvät usein kulttuurienvälisissä vuorovaikutustilanteissa. Siltä pohjalta voisi kehittää mukaansatempaavampaakin oppimateriaalia kuin tämä kirjanen. ■

TIINA ONIKKI

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Tiina.Onikki@Helsinki.Fi*

▷

LÄHTEET

- KALLIOKOSKI, JYRKI 1997: Mikä ei ole pragmatiikkaa? – Virittäjä 101 s. 641–645.
- KORHONEN, MIKKO 1993: Kielen synty. Toim. Ulla-Maija Kulonen. WSOY, Porvoo.
- LEINO, PENTTI 1993: Polysemia — kielen moniselitteisyys. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LIEKO, ANNELI – HAAKANA, MARKKU – MUIKKU-WERNER, PIRKKO – MÄNTYNYNEN, ANNE – SAVOLAINEN, ERKKI 1997: Hyperkielioppi. Multimediasovellus suomen kieliopista ja murteista sekä kirjakielen kehityksestä ja huollosta. Finn Lectura, Helsinki.